

**IQTIDORLI TALABALAR,
MAGISTRANTLAR, TAYANCH
DOKTORANTLAR VA DOKTORANTLARNING
“TAFAKKUR VA TALQIN”**

**MAVZUSIDAGI
RESPUBLIKA MIQYOSIDAGI
ILMIY-AMALIY ANJUMAN
TO'PLAMI**

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

Buxoro - 2023

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

MAGISTRATURA BO'LIMI

IQTIDORLI TALABALAR, MAGISTRANTLAR, TAYANCH
DOKTORANTLAR VA DOKTORANTLARNING

TAFAKKUR VA TALQIN

mavzusida

Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman to'plami

(II qism)

Buxoro 2023-yil, 17-may

qoyatoshlarida keng tarqalgan. Ular ,asosan, yodgorliklardagi qadimiy tasvirlar chizilish uslubida keng tarqalgan.

Kontur shaklidagi rasmlar: o'ziga xos xususiyatlari bilan boshqa uslubda ishlangan tasvirlardan farq qiladi. Kontur uslubida faqatgina hayvon tasvirlari ishlanganligini kuzatish mumkin. Bu uslubda chizilgan hayvonlarning bosh qismi, quloq va oyoqlari soya tarzida urib-cho'kichlanib, butun tanasi gir aylana chizib chiqiladi. Nurota tog' tizmasi qoyatoshlarida bu uslubda ishlangan rasmlar ham ko'p uchraydi.

Kontur-soya tarzida ishlangan rasmlar: yarmi kontur, yarmi soya uslubida ishlangan tasvirlardir. Bu uslubda tasvirlangan rasmlar Sarmishsoy, Qoraqiyasoy yodgorliklarida ko'proq uchraydi. Ular ibtidoiy buqa, ibtidoiy sigir, yirik shoxli qoramollar hamda romb shaklidagi belgilardir.

Naqshdor-bezakli uslub: Nurota tog'lari qoyatosh rasmlari orasida o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bu uslubda yirik yirtqich hayvonlar, ibtidoiy buqa, yirik shoxli xonaki qoramollar, bug'u, romb va boshqa tasvirlar ishlangan. Naqshdor-bezakli uslubda,avvalo, rasmlarning tashqi konturi ishlanib, kontur ichiga esa ko'ndalang va tik chiziqlar parallel, kesishgan holda o'tkaziladi. Ba'zan hayvon tasvirlari tanasi tik, ko'ndalang o'tkazilgan chiziqlar, yumaloq va tuxumsimon shakldagi belgilar bilan bezatilgan. Ayrim yirtqich hayvonlar tasvirlarida ishlov berilmagan kichik shakldagi yumaloq va tuxumsimon belgilar qoldirilib ketilgan. Bular ifodalanayotgan hayvonning olachiporligini yoki targ'illigini bildirgan bo'lishi mumkin. Ayniqsa, Qoraqiyasoy yodgorligidagi romb tasvirlari naqshdor-bezakli uslubda juda nafis ishlangan. Bunday uslubda ishlangan rasmlar Suratlisoy, Tamg'ali daralarida ham uchraydi.

Nurota tog' tizmasi qoyatosh rasmlarining o'ziga xos xususiyati naqshdor-bezakli va kontur-soya uslublarida ishlangan tasvirlarning mavjudligida bo'lib, bunday uslubda ishlangan rasmlar Markaziy Osiyo va qo'shni mamlakatlar qoyatosh rasmlari yodgorliklarida kam uchraydi [6].

ADABIYOTLAR

1. **Хўжаназаров М.** Нурота тоғлари қоятошларидан топилган янги тасвирий санъат ёдгорликлари // Ўзбекистон - қадимда ва ўрта асрларда. -Самарканд,1992.- Б.21-22.

2. **Мирсаатов Т., Кабиров Ж.** Экспериментальное изучение техники нанесения петроглифов в ущелье Сармишчая // ИМКУ. Вып. 11. –Ташкент,1974. - С.45-46.

3. **Холматов А.Н.** Нурота тизмаси қоятош расмларининг техник-типологик жиҳатдан ўрганилишига доир (янги қоятош расмлари мисолида) // О'zbekiston arxeologiyasi. № 1 (12). 2016. –Б. 73-90.

4. **Шер Я .А.** Петроглифы Средней и Центральной Азии. -М., 1980.

5. **Кабиров Ж.** Сармишсойнинг қоятошларидаги расмлар. -Тошкент, 1976.- Б.29-30.

ILK O'RTA ASRLARDA O'LKAMIZ MODDIY MADANIYATIDA OSTADONLARNING TUTGAN O'RNI

Utayeva Feruza Xolmamatovna,

BuxDU, dotsenti, t.f.f.d.(PhD)

Djumayeva Sarvinoz Saidovna,

BuxDU, "Arxeologiya" mutaxassisligi

I bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ilk o'rta asrlar Turon zaminida zardushtiylik dinining paydo bo'lishi va tarqalishi, ostadonlarning yasalishi, undan ma'lum maqsadlarda foydalanilganligi, arxeologik tadqiqotlarning ostadonlarga nisbatan munosabati tahlili to'g'risida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Zoroastrizm, ossuariy, sopol xumdonlar, qazishmalar, Xorazm, Ahuramazda, Ahriman, arxeologik tadqiqot, suyakdon, Sayiltepa, Xo'ja Parixontepa.

Zardushtiylik (Zoroastrizm) — miloddan avvalgi VII-VI asrlarda vujudga kelgan din. So'nggi tadqiqot xulosalariga qaraganda, O'rta Osiyo xususan, Xorazm uning vatani bo'lgan. O'rta Osiyo, Eron, Afg'oniston, Ozarbayjon hamda Yaqin Sharqning bir necha mamlakatlarida tarqalgan.

Zardushtiylik ta'limotining muqaddas kitobi – “Avesto” da ushbu dinga taalluqli barcha ma'lumotlar bayon etilgan. Zardushtiylik ta'limoti dunyodagi hamma tartiblar yaxshilik va yomonlik, yorug'lik va qorong'ulik, hayot va o'lim o'rtasidagi kurashga bog'liq deb tushuntiradi. Olamdagi hamma yaxshiliklarni Ahuramazda, yomonliklarni esa Ahriman ifodalaydi. Zardushtiylikning axloqiy ta'limoti “ezgu fikr”, “ezgu so'z”, “ezgu amal” dan iborat muqaddas uchlik (axloqiy triada) da o'z ifodasini topgan. Unda inson o'lganidan keyin murdani tuproqqa ko'mish yoki kuydirish taqiqlanadi, chunki o'lim deb atalgan yovuz kuch inson vujudini egallaydi va zardushtiylikda muqaddas bo'lgan olov, tuproq, havo, suvni u bilan ifloslash mumkin emas. Natijada ostadonlar (ossuariy) yasash jarayoni boshlangan.

Zardushtiylik Hindiston va Eronda hozir ham mavjud. Eronning Yazd va Gilon viloyatlarida ularning soni 100 mingdan, Hindistonning Maxarashtra, Gujarot shtatlarida 115 mingdan ziyodni tashkil etadi.

Ostadon (ossuariy)- (lot. os — suyak) — zardushtiylik diniga mansub xalqlarda marhumning suyagi solingan sopol, tosh yoki ganch idish, suyakdon. Zardushtiylikda o'likni yerga dafn etish man etilgan. Bunda ular «Ona yer muqaddas, u barcha jonzotning boquvchisi, tuproqning tarkibini buzmaslik kerak», degan aqidaga rioya qilishgan. Shuning uchun ham har bir qishloq, tuman, shaharda, tog' yonbag'ri yoki baland tepalikda maxsus supalar yasab, o'likni o'sha yerga eltib, barahna (yalang'och) tarzda qo'yishgan. O'limtikxo'r hayvon va parrandalar murda go'shtlarini yeb ketgach, suyaklarini yig'ishtirib olib, alohida joyda asrashgan. Ba'zi qavmlarda o'lik kuydirilib, kuli yig'ishtirilib, e'zozlab asralgan. Jamoada ajdodlar ruhini avaylab, ana shu suyaklarning ba'zi qismini, kulni saqlash maqsadida qopqoqli xumga o'xshatib ostadon— suyakdonlar yasashgan. Ular loydan kulollar tomonidan kesma naqshli tarzda yasalib, maxsus xumdonlarda pishirilgan. Hajmi turlicha bo'lgan. Bosh suyaklar saqlanadigan ostadonlarning qopqog'i tutqichiga marhum kallasining tasviri tushirilgan.

O'rta Osiyo xalqlarida ossuariyga solib ko'mish odati miloddan avvalgi I-ming yillikning I-yarmida shakllanib, milodiy VIII asrgacha (islomiy dafn rusumlari qabul qilinguncha) davom etgan. Xorazmdan topilgan qadimgi ossuariy haykallar shaklida

bo'lib, o'liklarni ilohiylashtirishni ifodalagan. O'rta Osiyo, Eron, Falastin, Misr va boshqa joylardan ko'plab ossuariylar topilgan bo'lib, ular yerga yoki novuslarda saqlangan. Ossuariylar eng ko'hna udumlarni o'rganishga, ajdodlar amaliy san'atining nozik qirralarini aniklashga ko'maklashadi.

Yurtimizning ko'pgina hududlaridan arxeologik qazishmalar natijasida ostadonlar topib o'rganilgan. Ular bir-biridan yasalishi, shakli, bezaklari va shunga o'xshash jihatlari bilan keskin farq qilgan.

Qashqadaryo vohasida olib borilgan arxeologik qazishmalar shuni ko'rsatdiki, ilk o'rta asrlar ya'ni V-VIII asrlarda voha aholisi tomonidan dehqonchilikni rivojlantirish uchun yangi yerlarning o'zlashtirilishi, chorvachilikning rivojlanishi, foydali qazilmalarning topilishi, hunarmandchilik tarmoqlarining kengayishi kabi hodisalar ro'y bera boshlagan. Oxirgi yillarda ochilgan yangiliklar Janubiy Sug'd hududidagi madaniyat, mifologiya, ideologiya, aholining san'at sohasidagi kashfiyotlariga yangicha qarash shakllandi. Bu yerdan odam va hayvon tasviri tushirilgan haykalchalar, ikonalar, kuldon, qimmatbaho toshlar topilgan. Ushbu topilmalar Janubiy Sug'dda nafaqat zardushtiylik, balki hind madaniyati belgilaridan biri bo'lgan buddaviylik dini ham tarqalganligini aytadi. Bu ashyolar orasida ossuariylar ya'ni ostadonlar alohida ajralib turadi. Ushbu ostadonlar sopol tobutchalar bo'lib, bir necha yillar oldin "O'zbekistonda ijtimoiy fanlar" jurnalida Xirmontepadan topilgan noyob ostadon haqidagi ma'lumot chop etilgan edi.

Shunga o'xshash ostadon shuningdek, Shahrisabz yaqinidagi Xontepa hududidan ham topib o'rganilgan. Xirmontepadagi ostadonning uzunligi 41 sm, eni 20, balandligi 28 sm ni tashkil etadi. Tepa qismi oval shaklida ochiq bo'lib, u qopqoq yordamida yopiladi. Xirmontepa va Xontepadan topilgan ostadonlar tuzilish jihatdan o'xshalar ham ammo yasalish, ishlov berish texnikasi, va bezak jihatidan bir-biridan farq qilgan. Xirmontepadan topilgan ostadon naqshinkor bo'lib, ushbu bezaklar ostadonning yua qismini bezab turgan. Xontepadan topilgan ostadonlardagi naqshlar esa chuqur tasvirlangan. Shuningdek, ushbu ostadonlar odam tasviri tushirilgan ostadonlar bo'lib, oyoqlari egilgan, chap oyog'i o'ng oyoq ustiga qo'yilgan holda tasvirlangan.

Qazishmalar natijasida topib o'rganilganda obyektning yuzi va qo'lidagi ushlab turgan predmet saqlab qolinmagan. Bundan tashqari, asosiy obyektning ikki tomonida musiqachilar tasvirini ham ko'rish mumkin. Ular qo'lida musiqa asbobi: birida dutor, boshqasida esa beshta tordan iborat bo'lgan burchakli arfa (bu cholg'u asbobi "chang" nomi bilan Eron hududida sosoniylar hukmronligi paytida mashhur bo'lgan) ushlab turilgan holda ko'zga tashlanadi. Dutor va arfa cholg'u asboblari O'rta Osiyoda antik davrlardan boshlab ishlatilgan va o'rta asrlarda keng foydalanilgan. Xuddi shu ko'rinishdagi ossuariylar ammo kichik hajmda O'zqishloqdan ham topib o'rganilgan.

Sayiltepa - Payariq tumanining "G'allakor" mahalla fuqarolar yig'ini hududida joylashgan. Ushbu qadimiy joy To'sinsoyning irmoqlaridan biri bo'lgan Yuqorisoy bo'yidagi ikki pog'onali tepalik. Bu yer maydoni 98x64 metr, pastki pog'onasining balandligi 14 metr, yuqori pog'onasining balandligi esa 16 metrni tashkil etadi. Bu yerda dastlabki arxeologik kuzatuv ishlar o'tgan asrning 80-yillarida olib borilgan, - deydi Samarqand davlat muzey-qo'riqxonasi tarix va etnografiya bo'limi mudiri Sanjar Abdurahimov. 1986-yilda maktab o'qituvchisi P.Karimov Sayiltepadan taxminan 400 metr masofadagi maktab hududidan odam suyaklari va ostadon parchalari topilganligi to'g'risida Samarqand arxeologiya institutiga xabar beradi. Shundan so'ng bu yerda dastlabki kuzatuv va ro'yxatga olish ishlari olib borilgan. Aniqlangan ashyolar Samarqand davlat muzey-qo'riqxonasi arxeologiya fondiga topshirilgan. Ular 100 ga yaqin ashyolar, piyola, kosa, har xil uy-ro'zg'or buyumlari, ko'zalar, shisha buyumlar, sopol haykalchalar, ostadonlardan iborat. Bu buyumlarning aksariyati yurtimizga islom dini kirib kelgunigacha bo'lgan davrga taalluqlidir.

Xo'ja Parixontepa (Xo'jafarxon) – ilk o'rta asrlarga oid arxeologik yodgorlik, otashparastlar qabristoni (milodiy VI-VII asrlar), Beruniy va Kichik halqa yo'li ko'chalari kesishgan yerda joyda joylashgan. 1988-yil Toshkent arxeologiya ekspeditsiyasi M.I.Filanovich rahbarligida o'rganilgan. Ushbu hududda marhumlar ostadonlarda dafn etilgan nekropol (o'tmishda balandligi 5 metr bo'lgan) ekanligi aniqlangan. Xo'ja Parixontepaning ustki qatlami XX asr boshida qabriston bo'lgan (Bu qabriston «Tojikmazor» deb ham atalgan). Xo'ja Parixontepada qoraxoniylar davrida

(XI-XII asrlar) xumdon bo'lganligi aniqlangan. Yodgorliklardan topilgan naqshlar bilan bezatilgan ossuariy (ostadon)lar Choch va Iloq aholisi o'rtasida zardushtiylik dini keng tarqalgani, Sug'd va Xorazm bilan yaqindan aloqalar mavjud bo'lganidan dalolat beradi. Xo'ja Parixontepa o'rnida hozir zamonaviy binolar qad ko'targan.

Ostadonlar zardushtiylik ta'limotida inson vafot etganidan keyin uning suyaklari saqlanadigan maxsus idish bo'lib, undan to VIII asrgacha ya'ni diyorimizda islom dini kirib kelishi va tarqalishi yuz berguniga qadar foydalanib kelingan. Arxeologik tadqiqotlar natijasida biz ostadonlarning yasalish texnikasiga e'tibor berar ekanmiz, uning ko'rinishi, shakli, sur'ati-yu siyrati naqadar mukammal ishlanganini, uning aniq bir maqsad yo'lida foydalanganligini va shu barobarida inson dunyoqarashining takomillashib borgani sayin san'at ham ma'lum darajada ravnaq topganligining guvohi bo'lamiz.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil B. 53-54, 255-256
2. Лунина С.Б, Усманова З.И. Уникальный оссуарий из Кашкадарьи // Общественная наука в Узбекистане. 1985. №3 С.46-51
3. Дресвянская Г.Я. Раннесредневековые оссуарии из Южного Согда//Общественные науки в Узбекистане. 1983. №3 С.44.
4. Хомидов Х., Авесто файзлари, Т., 2001.
5. Бобоев Х., Хасанов С, Авесто — маънавиятимиз сарчашмаси, Т., 2001.
6. Egamberdieva N.A. Arxeologiya. O'quv qo'llanma. Toshkent. 2011.
7. F.X.Utayeva O'rta Osiyoning qadimgi va o'rta asrlar urbanizatsiyasi. O'quv qo'llanma "Durdona nashriyoti" 2022.

OILA – MUQADDAS TARBIYA MASKANI

*Teshayeva Yulduz Hakim qizi,
BuxDU, "Arxeologiya" mutaxassisligi*

B.K. Oltinov	<i>Rossiya imperiyasining Turkistonda yuritgan paxta siyosati tarixiga doir.....</i> 77
N.B.To'rayeva	<i>Fransiya va O'zbekiston aloqalarida YUNESKOning o'rni.....</i> 80
Sh.Q. Ismoilov	<i>Qirg'iziston o'zbeklari, ularda kechgan demografik o'zgarishlarning tarixiy ildizlari va asosiy bosqichlari.....</i> 82
D.Sh. Murodova	<i>Buxoro viloyati davlat arxivi fondlarida kasb-hunar ta'limi muassasalari faoliyatining aks etishi.....</i> 85
70220303 – Tarixshunoslik, manbashunoslik va tarixiy tadqiqot usullari (mamlakatlar bo'yicha)	
S.S. Sattorov	<i>Buxoro me'moriy obidalarining shakllanishi, me'morchilikdagi o'ziga xos jihatlar.....</i> 88
A.A. Jo'raboyev	<i>“Buxoro axbori” gazetasi muharrirlari faoliyati.....</i> 97
J.O. Xayriyev	<i>Tarixi Mullozoda» kitobidagi Buxoro mozorlari topografiyasi.</i> 101
S.A. Aslonov	<i>“Hofiz Tanish Buxoriy va uning ilmiy merosi”105</i>
U.R. Qo'yliyev	<i>XX asrning 20 – 30 yillarida Buxoro me'moriy obidalarining o'rganilishi.....111</i>
F. M. Utayeva Y.M. Choriyev	<i>O'zbekiston-Rossiya aloqalari: Iqtisodiy strategik hamkorligi..115</i>
K. Raximov A. G'ulomov	<i>Muhammad Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asari Somoniylar davri haqida muhim manba.....118</i>
Sh. Qudratov B. Muyiddinov	<i>Xorazmshohlar harbiy san'ati va qo'shin tuzilishida Buxoro va boshqa shaharlarning tutgan o'rni.....120</i>
F.I. Ergashov	<i>O.A.Suxareva esdaliklarida Buxoro amirligidagi ijtimoiy hayot talqini.....122</i>
A.T. Qayumova	<i>Abu Zayd Muxammad Ibn Xaldun nodir tarixshunos olim.....125</i>
R.S. Himmatov	<i>Mirzo Sirojiddin Hakimning tabiblik faoliyati.....128</i>
70230501 – Etnografiya, etnologiya va antropologiya	
Y.H. Teshayeva	<i>Oila – muqaddas tarbiya maskani.....131</i>
A.H. Boltayev J. Odilov	<i>Sitorai Mohi Xosa saroyining muzeyga aylantirilish tarixi134</i>
G.A. Qamariddinova	<i>Diniy marosim va urf-odatlardagi transformatsiya jarayonlarining etnologik tahlili.....138</i>
M.B. Qurbonova N.A. Oripova	<i>Xotin-qizlar bosh kiyimlarining tarixiy etnografik o'rganilishi xususida (Qoraqalpoqlar misolida).....143</i>
Z.Z. G'aybullayeva	<i>Ma'naviy hayotimizda qadimiy qo'lyozma manbalarning o'rni va ularga qaratilayotgan e'tibor.....147</i>

<i>F.X. Utayeva B. Safarov</i>	<i>Etnologiyada evolyutsion madaniyat nazariyasi, uning shakllanishi va o'ziga xos jihatlari.....151</i>
<i>U.Sh. Sadullayev</i>	<i>O'zbekistonda mahalla boshqaruvida xotin-qizlarning o'rni...154</i>
<i>M.B. Qurbonova I.T. Kalonova</i>	<i>Qadriyatlar millat ma'naviyatining ko'zgusi.....159</i>
<i>Sh. G'aybullayeva</i>	<i>Ilk o'rta asrlarda bola tug'ilishi bilan bog'liq marosimlar164</i>
70220401 – Arxeologiya	
<i>A. Bobohusenov</i>	<i>Baqtriyaning bronza davri arxeologik yodgorliklari.....168</i>
<i>N. Shomurodova</i>	<i>Sarmishsoy qoyatosh suratlarining ishlanish texnikasining o'ziga xos xususiyatlari.....174</i>
<i>F. X. Utayeva S.S. Djumayeva</i>	<i>Ilk o'rta asrlarda o'lkamiz moddiy madaniyatida ostadonlarning tutgan o'rni180</i>
70220206 – Islom tarixi va manbashunosligi	
<i>J.N. Mamadazizov</i>	<i>Insondagi ixtiyor masalasi.....183</i>
<i>I.N. Xolnazarov</i>	<i>Naqshbandiya tariqatining rivojlanish bosqichlari.....188</i>
<i>S.S. Sa'dullayev</i>	<i>Hadis to'plamlarining vujudga kelish tarixi.....191</i>
<i>A.S.Rahmonov</i>	<i>Tasavvuf va fiqh.....196</i>
<i>A.A.Yakubov</i>	<i>Sunnat tarixi.....201</i>
<i>A.L.Karimov</i>	<i>Tasavvuf ta'limotida “tariqat”, “ma'rifat” va “haqiqat” bosqichlarining talqini.....206</i>
<i>Sh.Sh. Saidov</i>	<i>“Arba'in” hadis to'plamlari va ularning mualliflari211</i>
Advokatlik faoliyati	
<i>I.Q. Shukurov</i>	<i>Jinoyat sudida advokat ishtirok etishi shart bo'lgan holatlar tahlili.....216</i>
IV-SHO'BA	
FILOLOGIYA VA TILLARNI O'QITISH	
70230101 – Lingvistika: o'zbek tili	
<i>S.H. Hojiyeva</i>	<i>Maqolani ommalashtirish xususida.....223</i>
<i>Sh.Sh. Xolova</i>	<i>O'zbek tilida shirinliklarning toponimlar bilan ifodalanishi...227</i>
<i>T.Asadov L.Halimova</i>	<i>“O'zbekim“ qasidasining lingvostilistik, lingvokulturologik, lingvostatistik tabiati haqida.....232</i>
<i>B.E. Kilichev N.A.Bafoyeva</i>	<i>Onomastikaning ajralmas qismi sanalgan antroponimlarning leksik qatlami tahlili Abdulla Qodiriyning “O'tgan kunlar” romani talqinida.....238</i>
<i>O.A. Mirzaxmedova</i>	<i>Abu Rayhon Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan</i>